

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

СЕРБІН МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 343.98

**РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ,
ВЧИНЕНИХ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
Весельський Віктор Казимирович,
Київський національний університет
внутрішніх справ, начальник кафедри криміналістики

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Лукашевич Віталій Григорович,
Гуманітарний університет “Запорізький інститут державного та
муніципального управління”,
перший проректор

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Ищенко Андрій Володимирович,
Київський національний університет внутрішніх справ, професор
кафедри криміналістики

Провідна установа Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, кафедра криміналістики, Міністерство освіти і
науки України, м. Київ

Захист відбудеться “27” жовтня 2006 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.007.01 у Київському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 03035, Київ, Солом’янська пл., 1.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного університету внутрішніх справ за адресою: 03035, Київ-35, Солом’янська пл., 1.

Автореферат розісланий “25” вересня 2006 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.І. Казміренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Один із напрямів сучасного формування й розвитку правової держави пов'язується з удосконаленням різних галузей права та відповідного законодавства у сферах боротьби зі злочинністю, забезпечення відповідальності осіб, які вчинили злочин, досягнення цілей покарання щодо засуджених до позбавлення волі.

Політика держави у сфері виконання кримінального покарання визначає цілі, принципи, стратегію, основні напрями, форми та методи діяльності із забезпечення виконання покарання, виправлення засуджених, попередження вчинення ними нових злочинів. Цілі та принципи політики в цій галузі як складової частини політики у сфері боротьби зі злочинністю, ґрунтуються на вироблених міжнародним співтовариством положеннях про поведження із засудженими, відповідних міжнародних нормативно-правових актах, досягненнях сучасної науки.

На сьогодні загальна чисельність спецконтингенту в 180 установах кримінально-виконавчої системи України складає близько 188 тисяч осіб. Правове регулювання виконання покарань у вигляді позбавлення волі та практика діяльності виправних установ призначені забезпечити вирішення завдань, сформульованих у Кримінально-виконавчому кодексі України. Одним із них є профілактика вчинення нових злочинів засудженими. Успішному втіленню цієї тези в життя підпорядкована повсякденна робота адміністрації місць позбавлення волі щодо зміцнення режиму та виховного впливу на засуджених. Однак, через низку певних обставин у виправних колоніях (надалі – ВК) трапляються не поодинокі факти вчинення злочинів. Так, упродовж останніх п'яти років в Україні щорічно порушувалося в середньому 330 кримінальних справ щодо засуджених до позбавлення волі.

Практика показує, що для підтримання й зміцнення правопорядку в місцях позбавлення волі, у випадках вчинення засудженими злочинів велике значення мають не лише кінцеві результати розслідування, але й пов'язані з їх досягненням результати окремих процесуальних дій, котрі забезпечують своєчасність та обґрунтованість порушення кримінальної справи, швидке встановлення за допомогою доказів особи, яка вчинила злочин, ужиття необхідних заходів для її ізоляції від інших засуджених, негайність виявлення та усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину.

Проведення розслідування відповідно до зазначених вимог дозволяє повно, усебічно та об'єктивно встановити обставини, що підлягають доказуванню в кримінальних справах. Попереднє з'ясування таких обставин є необхідною передумовою правильного розгляду справи судом, призначення в подальшому законних та обґрунтованих заходів кримінальних покарань винним, і тим самим найбільш ефективно досягти цілей загального та спеціального попередження злочинності з боку осіб, які утримуються у ВК.

Вагомий внесок у вивчення методики розслідування злочинів зробили відомі вітчизняні та зарубіжні вчені Ю.П. Алєнін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, І.М. Гуткін, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, І.П. Козаченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.Г. Лукашевич, М.М. Михеєнко, В.П. Петков, М.В. Салтевський, М.Я. Сєгай, С.М. Стахівський, В.В. Тіщенко, І.Я. Фрідман, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило та ін. Їх роботи створили потужну методологічну та інформаційну базу, що охоплює питання організації й діяльності органів дізнання та досудового слідства стосовно системи загальнонаукових положень криміналістичної тактики й методики розслідування окремих видів злочинів, а також рекомендації, що традиційно розглядаються в теорії кримінального процесу й управління.

Разом з тим, методичне забезпечення розслідування злочинів у місцях позбавлення волі на монографічному рівні в Україні не досліджувалось. Поодинокі публікації, переважно у вигляді

статей, лише фрагментально відображають окремі аспекти цієї складної проблеми. Однак, оцінка сучасного стану досліджень з проблем розслідування злочинів, вчинених у ВК, дозволяє дійти висновку: їх розробка є сьогодні загально визнаним самостійним напрямком наукового пошуку, що відповідає потребам правоохоронної практики. Тому її подальший розвиток передбачає перш за все перехід від досліджень окремих проблем дізнання й досудового слідства у ВК до їх комплексного аналізу та висвітлення.

У цьому плані дисертаційне дослідження є першою спробою в Україні комплексного опрацювання проблем, характерних для типових ситуацій вчинення злочинів у місцях позбавлення волі, встановлення відповідних закономірностей, на основі вивчення яких виявляється вплив специфічних умов, притаманних цим установам. Крім того, урахування цих закономірностей дозволяє визначити правомірні й тактично доцільні та ефективні засоби (прийоми) діяльності органів дізнання й досудового слідства в тій чи іншій ситуаційно-типовій обстановці розслідування злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі.

Тому вибір вектора науково-теоретичної розробки означених проблем дозволяє найбільш повно виявити коло актуальних для практики розслідування питань, вирішення котрих особливо тісно пов'язане зі специфікою провадження дізнання та досудового слідства в місцях позбавлення волі.

Усе це зумовило вибір теми дисертаційного дослідження як в аспекті актуальності так і в аспекті науково-теоретичної й практичної значимості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження відповідає Комплексній програмі профілактики злочинності на 2001–2005 рр., затвердженій Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000, постанові Верховної Ради України “Про дотримання правоохоронними органами України конституційних гарантій та законності в забезпеченні прав і свобод людини” від 23 березня 2000 р, Наказові МВС України “Про затвердження пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергової розробки і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ на період 2004-2009 років” від 05 липня 2004 р. № 755. Тема роботи відповідає плану науково-дослідних робіт Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ на 2001-2005 рр.

Мета й завдання дослідження. Основною метою роботи є розробка проблеми здійснення дізнання та досудового слідства в місцях позбавлення волі – виправних колоніях, пошук додаткових можливостей удосконалення їх діяльності шляхом розробки науково обґрунтованих рекомендацій, покликаних забезпечити законність і розкриття та розслідування злочинів, що в них вчиняються.

Відповідно до поставленої мети, у роботі вирішуються такі завдання:

- охарактеризувати сучасні соціально-правові, економічні та організаційно-режимні особливості виконання покарань в Україні;
- розкрити сучасну криміногенну ситуацію в місцях позбавлення волі та криміналістичну характеристику злочинів, що там вчиняються;
- виявити та висвітлити типові для виправних колоній чинники, котрі найбільш суттєво впливають на форми та способи діяльності органів дізнання й досудового слідства з розкриття та розслідування злочинів, що вчиняються в місцях позбавлення волі;
- встановити особливості проведення попередньої (дослідчої) перевірки інформації про злочини, вчинені в місцях позбавлення волі;
- визначити припустимість та умови ефективного використання в типових для виправних колоній ситуаціях організаційних, тактико-криміналістичних і кримінально-процесуальних рекомендацій загального характеру, що стосуються відповідної діяльності органів дізнання та

досудового слідства;

– виділити процесуальні та організаційно-тактичні особливості застосування запобіжних заходів у місцях позбавлення волі;

– показати особливості взаємодії слідчого з органом дізнання – начальником та адміністрацією установи виконання покарання під час розслідування злочинів, учинених у цій установі;

– виявити організаційно-тактичні особливості провадження окремих слідчих дій у місцях позбавлення волі та розробити на цій основі науково обґрунтовані практичні рекомендації з їх оптимізації;

– конкретизувати особливості використання спеціальних знань і технічних засобів під час розкриття та розслідування злочинів, учинених у місцях позбавлення волі.

Об'єктом дослідження є кримінально-процесуальні відносини, що виникають та розвиваються в результаті вчинення злочинів у місцях позбавлення волі.

Предметом дослідження є процес розслідування злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі.

Методи дослідження обрані з огляду на поставлені в роботі мету й завдання, з урахуванням об'єкта й предмета дослідження. Їх основу складають діалектичний метод наукового пізнання соціальних явищ та процесів і заснованих на ньому загальнонаукові та спеціальні методи. Зокрема, *метод системного аналізу* використовувався в ході вивчення загальних та спеціальних правових норм, що регулюють порядок провадження дізнання й досудового слідства в місцях позбавлення волі. Використання *статистичного методу* забезпечило обґрунтування теоретичних положень під час роботи зі статистичною інформацією. *Соціологічний метод* забезпечив вивчення архівних кримінальних справ, проведення анкетування серед працівників правоохоронних органів, а також обробку отриманих даних.

Нормативною базою дослідження є Конституція України, кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство України, законодавство країн СНД та інших країн, міжнародні договори, підзаконні акти, що регулюють правоохоронну та кримінально-виконавчу діяльність.

Емпіричну базу дослідження склали систематизовані статистичні матеріали Державного департаменту України з питань виконання покарань (за 2001-2005 рр.). Дисертант вивчив 213 архівних і таких, що перебувають у провадженні, кримінальних справ про злочини, вчинені засудженими в місцях позбавлення волі. Крім того, за спеціально розробленою анкетою узагальнені результати опитувань 152 слідчих та оперативних працівників системи МВС, прокуратури, Державного департаменту з питань виконання покарань Запорізької області, котрі здійснюють обслуговування об'єктів кримінально-виконавчої системи. Використано аналітичні та статистичні матеріали органів прокуратури України, МВС України, Державного департаменту України з питань виконання покарань. Використовувався й власний досвід дисертанта, набутий під час роботи слідчим в органах внутрішніх справ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером та змістом розглянутих питань дисертація є першою в Україні спробою на монографічному рівні комплексно висвітлити проблеми розслідування злочинів у місцях позбавлення волі.

Проведене дослідження дозволило сформулювати положення, що мають наукову новизну і є важливими для науки та правоохоронної практики.

Уперше:

– розкрито історичні витоки та сформульовано авторське бачення сучасних соціально-правових, економічних та організаційно-режимних особливостей виконання покарань

в Україні;

– визначено особливості проведення попередньої (дослідчої) перевірки інформації про злочини, вчинені в місцях позбавлення волі. Обґрунтовано припустимість та умови ефективного використання в типових для виправних колоній ситуаціях організаційних, тактико-криміналістичних і кримінально-процесуальних рекомендацій загального характеру, що стосуються відповідної діяльності органів дізнання й досудового слідства;

– схарактеризовано процесуальні та організаційно-тактичні особливості застосування запобіжних заходів у місцях позбавлення волі;

– з'ясовано особливості взаємодії слідчого з органом дізнання – начальником та адміністрацією установи виконання покарання під час розслідування злочинів, вчинених у цій установі;

– узагальнено й систематизовано організаційно-тактичні особливості провадження окремих слідчих дій у місцях позбавлення волі й на цій основі розроблено науково обґрунтовані практичні рекомендації з їх оптимізації.

Уточнено й набуло подальшого розвитку:

– характеристика й систематизація типових для сучасних виправних колоній чинників, котрі найбільш суттєво впливають на форми та способи діяльності органів дізнання й досудового слідства з розкриття та розслідування злочинів, що вчиняються в місцях позбавлення волі;

– рекомендації щодо виявлення під час розслідування причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтовані в роботі висновки та пропозиції спрямовані на вдосконалення правоохоронної діяльності з виявлення, розслідування та попередження злочинів, вчинених засудженими в місцях позбавлення волі (3 акти впровадження в практичну діяльність правоохоронних органів та у навчальний процес).

Сформульовані автором висновки можуть бути використані: у науково-дослідній діяльності – для подальших досліджень у цій галузі; у нормотворчій діяльності – для вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства України й при підготовці проекту нового КПК України стосовно діяльності органів дізнання та досудового слідства; у практичній діяльності –

з метою сприяння підвищенню ефективності діяльності органів дізнання та досудового слідства під час розкриття та розслідування злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі; у навчальному процесі – під час вивчення відповідних розділів криміналістики, а також для підготовки відповідних навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи оприлюднені на засіданнях кафедри кримінального процесу факультету № 1 Запорізького юридичного інституту МВС України. Крім того, основні теоретичні положення дисертації доповідалися на таких науково-практичних конференціях: “Актуальні проблеми попередження, розкриття та розслідування злочинів органами внутрішніх справ” (Запоріжжя, червень 2000 р.); “Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства” (Запоріжжя, травень 2002 р.); “Проблеми й напрямки формування світогляду майбутніх працівників органів внутрішніх справ та забезпечення прав і свобод людини” (Запоріжжя, грудень 2003 р.); “Виявлення, фіксація та використання доказів у процесі досудового слідства” (Луганськ, жовтень 2004 р.); “Теоретичні та практичні проблеми організації досудового слідства” (Запоріжжя, травень 2005 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки й рекомендації сформульовані в дисертаційному дослідженні, викладені у п’яти самостійних наукових статтях, які опубліковані у

фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура роботи обумовлена метою й завданням дослідження, відповідає логіці наукового пошуку та вимогам ВАК України і складається зі вступу, двох розділів, котрі містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (230 найменувань) та 2 додатків. Загальний обсяг роботи становить 216 сторінок, з яких – 186 сторінок – текст дисертації, список використаних джерел – 20 сторінок, додатки вміщено на 10 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми дисертації, визначається ступінь її наукової розробленості, мета, завдання й методи дослідження, висвітлюється зв'язок роботи з науковими програмами та планами, визначаються наукова новизна й практичне значення одержаних результатів, вказуються конкретні форми їх апробації та впровадження в законотворчу діяльність, навчальний процес і практику.

Розділ 1 “Фактори, що обумовлюють особливості розслідування злочинів у місцях позбавлення волі” складається з трьох підрозділів, які присвячені аналізу основних напрямів діяльності держави у сфері виконання покарань, характеристиці криміногенної ситуації в місцях позбавлення волі, криміналістичній характеристиці злочинів, що там вчиняються, а також історіографії проблеми.

У підрозділі 1.1. “Соціально-економічні, правові та організаційно-режимні особливості виконання покарань у сучасних умовах” зазначається, що стратегія політики держави у сфері виконання покарання хоча й досить стабільна, але не вільна від впливу в економіці, політиці, ідеології. Її формування й розвиток прямо чи опосередковано визначає комплекс соціальних чинників. Серед них аналізовано соціально-політичний та економічний стан суспільства, моральні цінності та правові уявлення, стан і динаміка злочинності в державі, вимоги міжнародних актів про права людини й поведження із засудженими, діяльність міжнародних організацій, розвиток правової науки.

Наводиться сучасна структура Державного департаменту України з питань виконання покарань, що містить 180 підрозділів, у тому числі 127 виправних колоній, у яких утримуються особи, засуджені до позбавлення волі.

Дисертант доводить, що роки незалежності не були легкими для держави в цілому й для кримінально-виконавчої системи зокрема: стрімке зростання чисельності засуджених та ув'язнених, масові непокори, захоплення заручників, групові втечі, різке падіння обсягів виробництва внаслідок розриву зв'язків із колишніми партнерами та переходу до ринкових відносин, спалах епідемії туберкульозу таке ін. У свою чергу, жорсткий режим відбування покарань сприяв зростанню негативних тенденцій в установах кримінально-виконавчої системи, провокуючи агресію засуджених.

Проаналізувавши підсумки роботи ДДУПВП за останні п'ять років, автор робить висновок про те, що обстановка в місцях позбавлення волі є складною й напруженою.

У підрозділі 1.2. “Характеристика криміногенної ситуації в місцях позбавлення волі та криміналістична характеристика злочинів, що там вчиняються”, посилаючись на результати емпіричних досліджень, автор доводить, що протягом 2001-2005 років, у силу низки об'єктивних причин, зберігалася тенденція до погіршення криміногенного складу засуджених.

Так, станом на 2005 рік в установах виконання покарань утримувалося 20 тис. вбивць, з яких 7 тис. засуджені за вбивства при обтяжувальних обставинах; понад 800 осіб, засуджених за бандитизм; більше 30 тис. – за розбій, грабіж та вимагання; 13,5 тис. – за умисні тяжкі тілесні ушкодження; понад 600 осіб засуджені до довічного позбавлення волі.

Автор доходить висновку, що кримінологічні риси особи злочинця, який учиняв злочини в місцях позбавлення волі, формуються в досить негативному середовищі засуджених, омолодження якісного складу засуджених призводить до зміцнення живильного фундаменту злочинності в установах виконання покарань, вчинення злочинів в основному особами, засудженими за тяжкі злочини, свідчить про глибоку соціально-правову занедбаність особи злочинця.

Специфіка дізнання й досудового слідства у ВК визначається двома взаємопов'язаними групами умов, у цілому характерних для ситуацій виявлення й розслідування злочинів, вчинених засудженими у місцях позбавлення волі. У найбільш загальному вигляді, це, по-перше, особливості призначення, організації та діяльності виправних установ і в особистому правовому, а також у фактичному становищі осіб, котрі відбувають покарання у вигляді позбавлення волі; по-друге, психологічні особливості особистості засуджених, що полягають у наявності в кожного з них певного “досвіду” злочинної діяльності, а в багатьох із них – не подоланого комплексу глибоко негативних психосоціальних рис (інтересів, поглядів, звичок).

У підрозділі 1.3. “Історіографія проблеми” автор відзначає, що у визначенні кола, характеру та шляхів вирішення органами дізнання й досудового слідства кримінально-процесуальних, тактико-криміналістичних та пов'язаних із ними організаційних проблемних питань розслідування злочинів у місцях позбавлення волі серйозну допомогу практиці здатна надати їх науково-теоретична розробка. Уперше її почали проводити з середини минулого століття криміналісти Р.С. Белкін та Г.Г. Зуйков. Згодом до розробки цієї проблеми долучилися С.В. Бородін, А.Г. Бронніков, І.М. Гуткін, В.Є. Жарський, В.Є. Коломієць, А.М. Лантух, І.М. Лузгін, М.А. Петуховський, З.Д. Смітєнко М.П. Хілобок та ін.

Окремо слід відзначити роботу М.А. Петуховського “Дізнання і попереднє слідство у виправно-трудовах установах”, у якій автор зробив, на думку дисертанта, першу спробу комплексного висвітлення проблем розслідування злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі. У посібникові розглядаються питання теорії й практики, що виникають при порушенні кримінальних справ та розслідуванні злочинів в умовах виправно-трудовах установ, викладаються основні чинники, котрі впливають на особливості діяльності слідчих апаратів та адміністрації ВК із розкриття злочинів, вчинених особами, котрі відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. У цій роботі наводяться рекомендації щодо найбільш ефективного провадження цієї діяльності.

Щодо сучасного стану досліджень з проблем розслідування злочинів, скоєних у місцях позбавлення волі, то їх розробка майже не ведеться. Як виняток можна назвати роботу В.П. Філонова та А.І. Фролова “Кримінально-виконавче законодавство України”, у другій частині якої вони наводять рекомендації стосовно розкриття та розслідування окремих видів злочинів, учинених в установах з виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі. Панівна більшість решти наукових праць стосується в основному питань боротьби зі злочинністю в кримінологічному й правовому аспектах.

Таким чином, ознайомлення з опублікованими роботами з проблем розслідування злочинів у ВК дає підстави стверджувати, що їх змістом переважно охоплюються питання організації та діяльності органів дізнання й досудового слідства стосовно системи загальноприйнятих наукових положень криміналістичної тактики й методики розслідування окремих видів злочинів. Це, зрозуміло, не впливає на теоретичний рівень і практичну цінність їх конкретного змісту.

Розділ 2 “Організація розслідування злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі” складається з п'яти підрозділів, у яких досліджуються проблеми, що стосуються в цілому організації й тактики діяльності органів дізнання та досудового слідства у виправних колоніях.

У підрозділі 2.1. “Організаційно-тактичні особливості початкового етапу розслідування злочинів” автор досліджує методiku попередньої (дослідчої) перевірки заяв та повідомлень про злочини, особливості застосування запобіжних заходів та форми взаємодії слідчого з оперативними працівниками місць позбавлення волі.

Попередня (дослідча) перевірка проводиться у ВК у зв’язку з недостатністю наявних даних, які вказують на ознаки злочину. З’ясування самого факту вчинення злочину при проведенні попередньої перевірки може поєднуватися з необхідністю встановлення низки обставин, що дозволяють судити про ті чи інші елементи складу злочину. В умовах ВК це особливо необхідно в тих випадках, коли факт правопорушення не викликає сумнівів, а його правова оцінка як злочину чи дисциплінарної провини є спірною.

Розглядаючи особливості застосування запобіжних заходів, автор зосереджує увагу на необхідності термінового прийняття слідчим ефективних заходів щодо ізоляції від оточуючих осіб, котрі вчинили злочини в умовах ВК. При вирішенні питання обрання обвинуваченому (підозрюваному) запобіжного заходу дисертант висвітлює специфічні обставини, урахування яких значною мірою впливає на процесуальні й тактичні особливості їх застосування.

Проаналізувавши згадані обставини, автор доводить, що єдиним запобіжним заходом, який може застосовуватись до обвинувачених (підозрюваних) із числа засуджених, є взяття під варту.

Значне місце в дисертації присвячене розглядові питання взаємодії слідчого з адміністрацією місць позбавлення волі. Відзначаючи загальні умови та особливості попереджувальної роботи у ВК, автор підкреслює при цьому, що у ВК чимало дій слідчого, у тому числі й тих, що спрямовані на профілактику злочинів, обов’язково проводиться з відома та дозволу адміністрації. Це зумовлено тим, що представники адміністрації мають більш глибоке знання особистості засуджених, задумів окремих із них, їх можливостей та психології, становища в колективі, а тому допомагають успішніше здійснювати ці заходи. Визначено, у яких формах проявляється взаємодія слідчого з оперативними працівниками ВК і як реалізуються ці форми в ході проведення конкретних заходів.

У підрозділі 2.2. “Організаційно-тактичні особливості провадження слідчих дій, спрямованих на виявлення та дослідження матеріальних слідів” зазначається, що в переважній більшості злочинів, учинених в умовах ВК, виникають матеріальні сліди, котрі можуть мати доказове значення у кримінальних справах. Це у свою чергу визначає необхідність провадження слідчих дій, спрямованих на збирання таких слідів. Необхідність проведення відповідних слідчих дій, особливо обшуків, при розслідуванні у ВК нерідко виникає навіть у тих випадках, коли спосіб вчиненого злочину безпосередньо не вказує на можливість утворення згаданих слідів.

Так, для ВК характерний значний ризик навмисного чи ненавмисного знищення (зміни) засудженими матеріальних слідів злочину, в тому числі предметів, котрі можуть фігурувати по кримінальній справі як речові докази. Це зрозуміло, якщо врахувати не тільки “професійне” розуміння викривального значення відзначених слідів особами, зацікавленими у протидії розслідуванню, але й постійний рух засуджених у межах житлових та виробничих зон, для яких психологічно будь-яка подія не позбавлена “розважальності”, що перериває одноманітні будні.

Звичайно ненавмисне знищення засудженими слідів злочину, особливо на місці події чи на окремих предметах, супроводжується утворенням нових слідів, котрі при провадженні слідчих дій можуть помилково розцінюватись як справжні сліди злочину. Однак, на думку автора, для виникнення таких слідів характерна й інша тенденція, що полягає у свідомому створенні особами, які вчинили злочин, матеріальних слідів, здатних уводити в оману розслідування при встановленні істини у справі. Створення удаваних матеріальних слідів злочину може полягати в інсценуванні обстановки місця події. Реальність побоювання бути затриманим на місці вчинення

злочину представниками адміністрації чи іншими засудженими в більшості випадків змушує злочинців відмовлятися від такого інсценування, і вони обмежуються тим, що залишають на місці події окремі предмети (речі), котрі належать непричетним до злочину особам.

Очевидність більшості вчинених у ВК злочинів та швидке встановлення в багатьох випадках за допомогою оперативно-розшукових заходів і початкових слідчих дій осіб, які їх вчинили, позначилися на відносній поширеності в цих установах іншого способу створення хибних слідів злочину підозрюваними (обвинуваченими). Це – нанесення ними (зазвичай після затримання) самоушкоджень на тілі та одязі, що видаються за сліди вигаданого нападу потерпілого.

Автор також зазначає, що предмети (речовини), які можуть мати доказове значення у справі, далеко не завжди знищують особи, котрі вчинили злочин у ВК. Якщо такі предмети придатні для подальшого використання, а тим більше становлять для засудженого суб'єктивну цінність через витрати праці на виготовлення чи сплати їх вартості іншим особам, то після скоєння злочину ці предмети зазвичай ховаються. Це особливо стосується знарядь та засобів вчинення злочину, виготовлення й придбання яких для засуджених становить труднощі через режимні обмеження, що полягають у забороні їм мати конкретні речі (ножі, шприци, цивільний одяг та ін.). Такі предмети здатні мати не лише доказове значення за конкретними кримінальними справами, багато з них можуть використовувати засуджені для вчинення нових злочинів.

Наведені автором характеристики специфічних для ВК тенденцій процесу формування матеріальних слідів, що мають доказове значення, визначають насамперед дві найбільш загальні тактичні вимоги, пропоновані у зв'язку з цим до розслідування. Вони полягають у негайності і по можливості одночасності провадження необхідного комплексу слідчих дій, спрямованих на збирання матеріальних слідів злочину. Це головним чином стосується провадження у ВК таких процесуальних дій, як слідчі огляд та освідування, обшук та виїмка.

Значне місце автор відводить вивченню особливостей провадження згаданих слідчих дій в умовах ВК; а також розглядає тактичні аспекти роботи з подолання труднощів у з'ясуванні відношення до справи матеріальних слідів злочину, характерних для типових ситуацій розслідування у місцях позбавлення волі.

У підрозділі 2.3. *“Організаційно-тактичні особливості провадження слідчих дій, спрямованих на отримання показань”* дисертант зосереджує увагу на висвітленні особливостей провадження в умовах ВК допиту, очної ставки, пред'явленні для впізнання та відтворенні обстановки й обставин події. При цьому підкреслюється, що при відомих розходженнях процесуального порядку й тактики провадження вищезазначених слідчих дій між ними є чимало спільного, оскільки всі вони спрямовані на збирання доказів, виникають у свідомості людей як закономірний результат відображення злочину та супутніх йому обставин. Іншими словами, збирання таких фактичних даних пов'язане з уявною (образною) формою їх відображення у свідомості осіб, котрі виступають джерелами одержання інформації про злочин, що має доказове значення у справі.

На думку автора, найбільш гострою проблемою для тактики розслідування злочинів у ВК є отримання достовірних та повних показань засуджених (свідків, потерпілих, обвинувачених та підозрюваних). Їх негативне ставлення до цілей розслідування трапляється досить часто. Воно визначається особистісними рисами засуджених та впливом на їх позицію у справі низки специфічних для виправних колоній об'єктивних умов, пов'язаних із правовим і фактичним становищем цих осіб на момент вчинення злочинів та провадження розслідування. Дією цих факторів пояснюється велике поширення дачі засудженими неправдивих показань (відмов давати показання), соціально негативних мотивів при дачі правдивих показань, а часом і ненавмисне

перекручування істини в показаннях.

Усе це у свою чергу зумовило необхідність приділити значну увагу теоретичній розробці рекомендацій з удосконалення тактики підготовки й проведення слідчих дій, пов'язаних із отриманням показань засуджених.

У підрозділі 2.4. *“Особливості використання спеціальних знань і технічних засобів”* зазначається, що сьогодні розкриття, розслідування та попередження злочинів у місцях позбавлення волі великою мірою залежить від широкого й тактично грамотного використання слідчим спеціальних знань і технічних засобів.

Автор розглядає можливість залучення спеціалістів при провадженні слідчих дій в умовах ВК, наводить перелік видів експертиз та типові питання, що їх вони можуть вирішувати залежно від особливостей злочину, вчиненого у ВК. Крім цього, зосереджується увага на необхідності широкого застосування техніко-криміналістичних засобів під час розслідування злочинів означеної категорії.

У підрозділі 2.5. *“Виявлення під час розслідування причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів”* автор на підставі узагальнення матеріалів вивчення кримінальних справ визначає основні причини та умови злочинності в установах виконання покарань України та шляхи їх нейтралізації, блокування й усунення.

Дисертант стверджує, що причинами злочинів, вчинених засудженими у 2004-2005 роках, є незадовільна організація охорони установ та діяльності служб соціально-психологічної роботи, оперативних апаратів, служб нагляду та безпеки стосовно своєчасного виявлення й вирішення конфліктних ситуацій, які виникають між засудженими на різному підґрунті, а в ряді випадків – байдуже ставлення працівників виправних колоній до цієї проблеми.

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовано основні результати та пропозиції, котрі мають теоретичне й практичне значення, і полягають у такому.

1. Аналіз історичних витоків та сучасної системи виконання покарань в Україні дає підстави стверджувати, що, розвиваючись разом із нашою незалежною державою, вітчизняна пенітенціарна система сьогодні послідовно реалізує єдину державну політику, спрямовану на гуманізацію виконання кримінальних покарань та суворе дотримання прав людини і громадянина.

Упродовж 2001-2005 років, у силу низки об'єктивних причин, в Україні зберігалася тенденція до погіршення криміногенного складу засуджених. Криміногенні риси особи злочинця, який вчиняв злочини в місцях позбавлення волі, формується в досить негативному середовищі засуджених, більшість із яких належить до категорії злісних порушників, осіб, котрі позбавлені чинним законодавством пільг (умовно-дострокове звільнення тощо), раніше судимих, хронічних алкоголіків та наркоманів та ін.

2. Вчинення засудженими більшості злочинів у години максимальної присутності сил персоналу в УВП та в робочі дні тижня підтверджує думку про об'єктивну природу конфлікту злочинців з державою (суспільством). Це пояснюється й великою питомою вагою в структурі злочинності в УВП таких злочинів, як злісна непокора, погроза або насильство тощо.

3. Хід та результати розслідування злочинів, вчинених засудженими певною мірою залежать від характеру та підсумків попередньої діяльності органів дізнання ВК та досудового слідства, пов'язаної з вирішенням питання про порушення кримінальної справи. В умовах ВК це особливо необхідно в тих випадках, коли факт правопорушення не викликає сумнівів, а його правова оцінка як злочину чи дисциплінарної провини є спірною.

4. При застосуванні запобіжних заходів необхідно звертати увагу на термінове прийняття слідчим ефективних заходів щодо ізоляції від оточуючих осіб, котрі вчинили злочини

в умовах ВК. При розслідуванні злочинів, вчинених засудженими у ВК, майже завжди потрібно враховувати дві обставини, з яких можуть випливати підстави для застосування запобіжних заходів. Це, по-перше, тяжкість висунутого злочинцеві обвинувачення; по-друге, судимість, що вже наявна в нього за вчинений раніше злочин. Аналіз обставин, урахування яких значною мірою впливає на процесуальні й тактичні особливості їх застосування, дозволяє констатувати, що єдиним запобіжним заходом, котрий може застосовуватися до обвинувачених (підозрюваних) з числа засуджених, є взяття під варту.

5. Однією з обов'язкових умов повного та всебічного розслідування злочинів у ВК є встановлення постійної взаємодії слідчого з працівниками цих установ. Постійна взаємодія між ними особливо необхідна тому, що слідчі зазвичай недостатньо орієнтуються навіть в загальних умовах організації та діяльності ВК, надто ж ту конкретну обстановку, що складається в них до початку досудового слідства. Недостатнє знання обстановки при провадженні слідчих та інших процесуальних дій може не лише негативно позначатися на їх результативності, але й ускладнювати роботу адміністрації з виконання поставлених перед ВК завдань.

6. У переважній більшості злочинів, вчинених в умовах ВК, виникають матеріальні сліди, що можуть мати доказове значення у кримінальних справах. Наведені характеристики специфічних для ВК тенденцій процесу формування матеріальних слідів визначають передусім дві найбільш загальні тактичні умови, пропоновані у зв'язку з цим до розслідування. Вони полягають у негайності та по можливості одночасності проведення необхідного комплексу слідчих дій, спрямованих на збирання матеріальних слідів злочину, головним чином слідчого огляду та освідування, обшуку та виїмки.

7. Визначено, що найбільш актуальною проблемою тактики допиту свідків та обвинувачених із числа засуджених є подолання їх небажання давати показання чи прагнення дати завідомо неправдиві показання. Звідси випливає необхідність у ході підготовки до допиту засуджених особливу увагу приділяти вивченню конкретного змісту тих якостей і властивостей їх особистості, що здатні найбільш істотно впливати на їх позицію в справі.

8. Повне, всебічне та об'єктивне вивчення особистості злочинців є необхідними умовами для пізнання першоджерел протиправної поведінки засуджених у місцях позбавлення волі, оскільки основні причини вчинення злочинів засудженими криються у їх особистості та в середовищі, у якому вони знаходяться, а саме в установі, де відбуваються покарання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сербін М.М. Особливості застосування запобіжних заходів під час розслідування злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2002. – № 2. – С. 221-224.

2. Сербін М.М. Організаційно-тактичні особливості проведення очної ставки при розслідуванні злочинів в умовах ВТУ // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових статей Донецького інституту внутрішніх справ при Донецькому державному університеті. – 2002. – № 3. – С. 219-222.

3. Сербін М.М. Тактичні особливості проведення допиту свідків (потерпілих) і обвинувачених (підозрюваних) з числа засуджених при розслідуванні злочинів в умовах ВТУ // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2002. – № 4. – С. 203-213.

4. Сербін М.М. Тактичні особливості проведення обшуків при розслідуванні злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. – № 1. – С. 248-253.

5. Сербін М.М. Методика попередньої (дослідчої) перевірки заяв і повідомлень про злочини, вчинені у кримінально-виконавчих установах закритого типу // Вісник Луганської академії

АНОТАЦІЯ

Сербін М.М. Розслідування злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Київський національний університет внутрішніх справ, Київ, 2006.

У дисертації здійснено комплексний аналіз діяльності кримінально-виконавчої системи. У роботі визначені соціально-економічні, правові та організаційно-режимні особливості виконання покарань, проаналізована криміногенна ситуація в місцях позбавлення волі. Головною ідеєю роботи є дослідження проблем дізнання та досудового слідства в місцях позбавлення волі, яке включає в себе аналіз типових для ВК чинників, що найбільш суттєво впливають на процеси виникнення доказів при вчиненні злочинів засудженими, а також на форми та способи діяльності органів дізнання й досудового слідства, пов'язаної з виявленням таких злочинів і збиранням доказів, визначення на цій підставі припустимості та умов ефективності використання в типових для ВК ситуаціях тактико-криміналістичних та кримінально-процесуальних рекомендацій, які стосуються відповідної діяльності вищевказаних органів. Основні результати роботи були впроваджені в діяльність ДДУПВП, слідчих органів прокуратури та МВС України.

Ключові слова: місця позбавлення волі, злочини, вчинені засудженими, дізнання та досудове слідство, методика розслідування злочинів.

АННОТАЦИЯ

Сербин Н.Н. Расследования преступлений, совершенных в местах лишения свободы.

– Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Киевский национальный университет внутренних дел, Киев, 2006.

Диссертация посвящена комплексному исследованию актуальных проблем производства дознания и досудебного следствия в местах лишения свободы. В работе исследованы и охарактеризованы современные социально-правовые, экономические и организационно-режимные особенности исполнения наказаний в Украине. Дается характеристика современной криминологической ситуации в местах лишения свободы. На основе анализа деятельности Государственного департамента Украины по вопросам исполнения наказаний, на который возложено содержание осужденных в местах лишения свободы и применение к ним режимных и воспитательных мер, автором обосновывается вывод о том, что в течение 2001-2005 гг., в силу объективных причин, сохранилась тенденция к ухудшению криминогенного состава осужденных.

Рассматривая деятельность органов дознания и досудебного следствия, в связи с совершением преступления в местах лишения свободы, автор отмечает, что существует не только процессуальная, но и значительная тактическая зависимость хода и результатов расследования от характера и результатов предварительной деятельности вышеуказанных органов, связанной с решением вопроса о возбуждении уголовного дела. Это особенно необходимо в тех случаях, когда факт правонарушения не вызывает сомнений, а его правовая оценка как преступления или дисциплинарного проступка является спорной.

Автор аргументирует, что при избрании меры пресечения необходимо срочное принятие следователем эффективных мер изоляции от окружающих лиц, совершивших преступления в

места лишения свободы. Анализ специфических обстоятельств, учет которых в значительной мере влияет на процессуальные и тактические особенности их применения, позволяет констатировать, что единственной мерой пресечения, которая может избираться к обвиняемым (подозреваемым) из числа осужденных является содержание под стражей.

Приведенные характеристики специфических для ИК тенденций процесса формирования материальных следов предполагают незамедлительность и, по возможности одновременность проведения необходимого комплекса следственных действий, направленных на собирание материальных следов преступления, главным образом осмотра и освидетельствования, обыска и выемки. Освещены особенности производства вышеуказанных следственных действий в условиях мест лишения свободы, а также рассмотрены тактические аспекты работы по преодолению препятствий в определении значимости для дела материальных следов преступления, характерных для типовых ситуаций расследования преступлений.

Акцентируется внимание на том, что наиболее острой проблемой для тактики расследования преступлений в ИК является получение достоверных и полных показаний осужденных (свидетелей, потерпевших, обвиняемых и подозреваемых), поскольку их негативное отношение к целям расследования – не редкость. Аргументируется это особенностями личности осужденных и влиянием на их позицию по делу рядом специфических объективных условий, связанных с правовым и фактическим положением этих лиц на момент совершения преступления и производства расследования. Действием этих факторов объясняется широкая распространенность дачи осужденными ложных показаний. Это обусловило разработку автором рекомендаций по усовершенствованию тактики подготовки и проведения следственных действий, связанных с получением показаний осужденных.

В большинстве случаев причины совершения преступлений осужденными, по мнению автора, заключены в их личности и в среде, в которой они находятся, а именно в колонии, где отбывают наказание.

Основные результаты работы нашли применение в деятельности Государственного департамента Украины по вопросам исполнения наказаний, следственных органов прокуратуры и МВД Украины.

Ключевые слова: места лишения свободы, преступления, совершенные осужденными, дознание и досудебное следствие, методика расследования преступлений.

SUMMARY

Serbin N.N. The crime investigation in the prison. – Manuscript.

Dissertation for the candidate degree in Jurisprudence in speciality 12.00.09 – Criminal process and criminalistics; judicial examination. – Kyiv National University of Internal Affairs, Kyiv, 2006.

Dissertation there is the complex of activity of crime-executive system. In dissertation the defined social-legal, economic and organization-regime peculiarities execution of punishment, there is a analysis of criminological situation at the prisons.

The main idea of the work is the research of problems of inquiry and preliminary investigation, which include analysis of typical for prisons factories, which most influence at the trials of beginning arguments by commit a crimes by convicts, and also at the forms and methods of activities of inquiry and preliminary investigation, which connect with reveal of this crimes and collection of proofs, definition at this basis permissible and conditions of effectation utilization at the typical for prisons situations tactics-criminalistics and criminal procedure recommendations, which relate to suitable activity of this bodies. The conducted research is defined by the expressed applied aspect and finds practical incarnation for investigators and operational workers.

Key words: prisons; crimes committed by prisoners; inquiry and preliminary investigation; operative-search activity tactics, methodology of crime research.